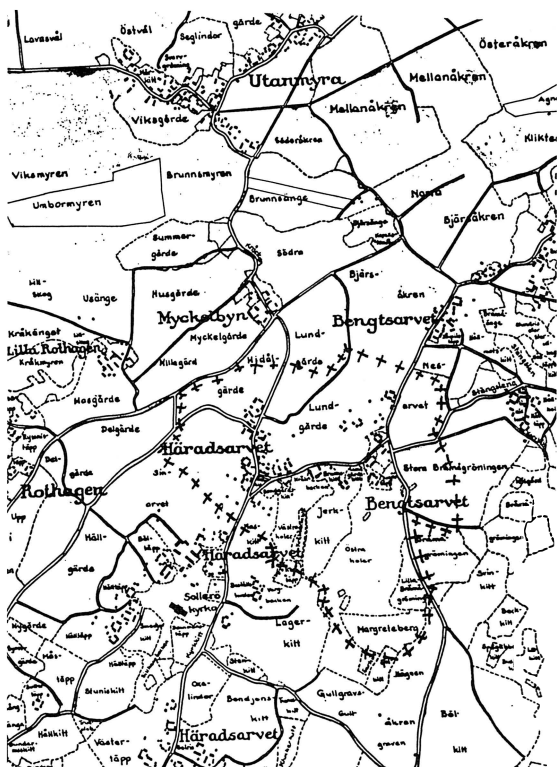

Amundsarvet – byn som försvann

”Det rökte blott tre rökar på Sold” - ett talesätt i folksäggen. I den muntliga traditionen om Solleröns första bebyggelse talas det om Bengt och Harald som bosatte sig på ön och grundade byarna Bengtsarvet och Haraldsarvet. Det har även funnits berättelser om Härje (namnet vanligare i Norrland) som på samma sätt funnit behag i ön, slagit sig ner och gav upphov till Häradsarvet som i konsekvens därmed borde heta Härjesarvet från begynnelsen. Andra avvisar denna berättelse som osann och hävdar i stället att det var en Erik som bosatte sig centralt på ön och hans gård blev så småningom till Eriksarvet eller Ersarvet. Detta minner mer om bygdens dialektala benämning ”Esarvä”. Mot detta talar dock förhållandet att sollerömålet åtminstone i modern tid benämner mansnamnet Erik som ”Järk” och att Ersarvet inte finns i gamla dokument. Enligt Bror Lindén finns i stället namn som Heruesarwe från 1550, Heriesarffedet från 1562 och Hirresaruett från 1569. Detta enligt skriftliga dokument - bemärk att ”H” inte uttalas i sollerömålet utan finns endast i skrift.

Dock torde den muntliga traditionen ha förbigått en av pionjärerna bland de ursprungliga bosättarna - nämligen Amund. Namnen Amund och Anund härstammar från fornnordiskan och var förr ett relativt vanligt namn bland stormän. De bägge namnen är varianter på Anunwandur. Betydelsen är okänd men ursprungsnamnets slutdel lär vara ”stav” och syftar till ett kungligt attribut, förmodligen härskarstav. Historien berättar om en kung Amund Jacob på 1000-talet och en storman vid namn Bröt-Amund som finns begravd i Amundshögen invid Västerås.

Amund är numera ett ovanligt namn och användes sällan. På Sollerön finns

Amundsarvets bygränser ungefärligt markerade med: ++++++ på den karta från storskiftets dagar som upprättades och medföljde Gruddboken som bilaga. Observera vägnätets sträckning vid denna tid.

dock namnet bevarat i en del gårdsnamn. Den språkliga bekvämlighet som omformar uttalen och inte sällan utesluter kantiga konsonantuttal, har efterhand lett till att Amunds har blivit Amus. Det finns otaliga exempel på dylika förvandlingar av namn till ett smidigare uttal. I Bengtsarvet finns flera Amusgårdar. Storskifteshandlingarna upptar bl.a. Amus Jöns Andersson på Litt C. Han hette egentligen Busper Jöns men genom gifte med Amus Anna kom han till denna gård och fick "särknamnet" Amus Jöns. Sonen Amus Olof Jönsson var en god sockenspelman och efter honom finns ett flertal låtar upptecknade, såväl fiollåtar som vallåtar för kohorn. Helt nyligen har en pampig brudmarsch upptecknats efter honom från Håll Nils Mattssons samlingar (av Sven-Erik Lundvall och Margit Andersson). Amus Olofs son Mats tog efternamnet Björkqvist och gården finns kvar i sonsonen Lars-Eriks ägo.

Storskifteskartan upptar även Amus Nils Nilsson på Litt Q i Bengtsarvet.

Dottern Amus Anna gifte sig med Gambel Anders och de fick en son vid namn Nils, som dessvärre dog i unga år. Flint Anders kom som fosterson till gården och gifte sig med Sörbu Mejt som tjänade piga på hemmanet. Fram till våra dagar kallas gården Amusgard och ägs numera av Ivar Mattsson.-

Även i Gruddbo finns Amus med i gårdsnamn, t.ex. Amusullsgard, Amus Erik Olssons hemgård. En hel klase med Amus i gårdsnamnen fanns intill Amusullsgården.

Historiskt finns goda belägg för att en Amund grundade en gård i den by som på 1500-talet var den största eller i vart fall den rikaste på Sollerön. Byns namn var Amundsarvet. Den sträckte sig sannolikt i sin nordliga begränsning över södra delen av nuvarande Bengtsarvet och trolig gräns löpte norr om Ivar Mattssons gård (Amusgard). Gränsen svängde av västerut över södra delen av vikingagravfältet (Lundgårde) och anslöt troligen mot gamla kyrkvägen mot kapelltomten, förbi Myckelbyn och inneslöt hela nuvarande norra Häradsarvet, troligen även Margitabergsområdet och Holarna samt vek av norrut mot Hållol. Denna gårdsklase tillhörde dock Bengtsarvets by.

Enligt Ragnar Lannerbro ansågs Sollerön på 1500-talet vara förhållandevis rik och hade mot slutet av detta sekel en beräknad folkmängd av omkring 600 personer. Någon exakthet fanns inte i dokumenteringen. Amundsarvet fanns i de äldsta skattelängderna från år 1539. Socken var vid denna tid uppdelad i s.k. settungar (sjättedelar) och Sollerön benämndes "Solbijege Settungh". Inom Settungen fanns bondelag med en betrodd bondelagsman som hade att uppbära och leverera skatten till fogden. I denna äldsta skattlängd; "Årligen skatth ock Marck geld" finns bondelagsmännen Lasse Jönss och Per Jönss från "Amunzarffue" omnämnda.

I skattlängden från 1550 kallas byn "Amundzarffwed" och där finns en Amund Olsson som skattar 16 d:r och 1 öre. I 1569 års skattlängd har byn fått det komplicerade namnet "Amundzarffuidth" och även där finns Amund Olsson upptagen som skattebonde. De skiftande namnen på byn beror naturligtvis på den tidens skrivare som hade personliga manér och någon enhetlighet var tydligen inte föreskriven. I 1550 års skattlängd finns för första gången upptagna fasta bosättningar i fåbodställen, nämligen två skattebönder från Gesunda (Jssund) och en från Ryssa (Rijssa). Namnet Amund fanns på flera gårdar vid denna tid och 1569 års tionderegister upptar bl.a. Jöns Åmunsson och Per Åmunsson, vilket tydligen är en omskrivning av Amundsson. Kring denna tid finns Amund Persson och Henrick Amundsson från Wickelid, även Wicklesbijn, en benämning på södra Utanmyra.

Den säkraste dokumentationen från 1500-talet kan erhållas genom de skattelängder som upprättades med anledning av riksdagens beslut om uttaxering för den s.k. Älvsborgs lösen. Bakgrunden var följande:

Älvsborg var vid tiden för det nordiska 7-årskriget 1563-1570 Sveriges enda hamn mot västerhavet, inklämt mellan Bohuslän och Halland, som då var danska besittningar. Fästningen vid Älvsborg skyddade denna hamn men föll efter en kortare belägring redan i krigets inledningskede 1563, då kommandanten Erik Kagge kapitulerade för övermakten. Vid fredsförhandlingar i Stettin 1570 avstod danskarna landvinningarna vid Älvsborg mot att Sverige betalade en penningssumma som lösen. Lösensumman uppgick till 150.000 riksdaler, en fullkomligt svindlande summa vid denna tid. Riksdag och regering under kung Johan III:e beslutade i januari 1571 om en extra skattetaxering - "sölfskatten" - och denna skulle utgöra en tiondel av all lösegendom i hela landet. Skattelängderna, "Hielpeschatz Register Pro Anno 1571", fördes mycket noggrannt och redovisade innehav gård för gård av guld, silver, koppar, mässing, tenn, penningar samt boskap.

För Solleröns dåvarande byindelning redovisades förmögenheterna sålunda:

Amundsarvet (Amundzarffwet) - 8923 öre 101 mark

Häradsarvet (Häresarffwe) - 7104 " 68 "

Myckelbyn (Möcklebij) - 7031 " 80 "

Utanmyra (Vitanmöre) - 5854 " 48 "

Gruddbo (Gruddebode) - 5084 " 49 "

Vickelsbyn (Wicklesbijnn) - 4567 " 44 "

Rothagen (Rothehagann) - 4279 " 59

"Bengtsarvet (Bengzarffwe) - 4239 " 72 "

Bodarna (Boda) - 1344 " 42 "

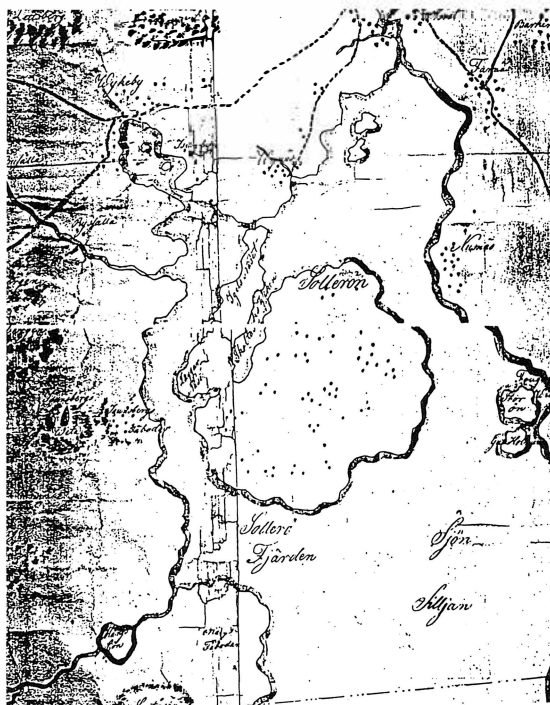
Bynammens stavning i skattlängden inom parantes.

Med nutida byindelning torde Utanmyra ha varit den rikaste byn på Sollerön eftersom Vickelsbyn utgjordes av sydvästra delen av Utanmyra invid Viksgärdet. Bråmåbo förekom inte i längderna eftersom byn vid den tiden närmast betraktades som fäbod och sannolikt inte hade fast befolkning. Södra Bodarna, som sedermera fick namnet Småjönsbo, hade troligen samma status som fäbod och Boda som omnämnes, var troligen norra Bodarna efter nutida byindelning.

Amundsarvet var således en betydande by på Sollerön eftersom största skatteuttaget skedde därifrån. Av skattelängderna framgår även att i Amundsarvet fanns den rikaste bonden på ön, nämligen en Påwell Jönsson som skattade för hela 24 lod silver (1 lod - 5 mark). Som jämförelse kan nämnas, att

i Bengtsarvet fanns en Joenn Andersson som titulerades hövitsman och som där erhållit en gård i kunglig förläning och känd som majoren Daniel Jonssons far. Denne Joenn Andersson ansågs efter bygdes mått vara en burgen man men skattade endast för 19 lod silver.

En hypotetisk möjlighet finns att denne Påwell Jönsson kan anknytas till Påhlsgården och dess ättlingar som alltjämt bebod en gård i hjärtat av dåvarande Amundsarvet. Påwellss gård - Påhlsgården ligger uttalsmässigt inte avlägset från varandra. Bosättningar har dock skiftat och gårdar försvunnit, inte minst skedde en del omvälvningar under skogsuppköpens tid under 1800-talet. När hembygdsgården uppfördes anträffades rester efter grund- och källarsten från en tidigare bosättning. Denna mark såldes till hembygdsföreningen av Karin Dahlström-Påhlsättling. Måhända anlade Påwell Jönsson kring 1500-talet sin gård på den natursköna plats där hembygdsgården nu är belägen?

Sollerön enligt den kritiserade karta som lantmätaren Olof Schallroth upprättade år 1676. Som synes är bosättningarna markerade med ett antal prickar och de för bygden typiska gårdsklasarna kan ej utläsas.

Den boskapsinventering som skedde vid uttaxeringen för Älvsborgs lösen visade även den att Amundsarvet hade en framträdande roll i Solleröns bosättning. Inventeringen resulterade i följande:

Amundsarvet - 183 kreatur

Häradsarvet - 171 ”

Gruddbo - 149 ”

Myckelbyn - 148”

Utanmyra - 129 ”

Bengtsarvet - 114 ”

Rothagen - 104 ”

Vickelbyn - 87 ”

Boda - 24 ”

Flest svin fanns dock i Bengtsarvet. Hästar tycks ha varit skattefria, troligen därför att det skedde rekrytering till landets krigshär.

Lannerbro drar jämförelsen att Sollerön i medeltal per hushåll hade 4,4 kor, 1 ungnöt samt 5-7 får/getter i förhållande till Mora som hade resp. 4,0 - 1.0 och 4,0. Boskapsbeståndet på Sollerön låg således över sockenmedeltalet. Påwell Jönsson som nämnts ovan, hade 9 kor varav 3 ungnöt samt 7 får/getter. Den bonde som hade flest kreatur på ön tycks dock ha varit en Erich Michillsson i Amundsarvet som hade 12 kor, 1 ungnöt och 12 får/getter.

Enligt Nils Friberg redovisades för Amundsarvet år 1550: 7 hemman, år 1562: 8 hemman, år 1576: 21 hemman och år 1590: 23 hemman. Byn var således som allra störst under slutet av 1500-talet. En betydande tillbakagång skedde vid och efter sekelskiftet, sannolikt beroende av en serie missväxtår vid denna tid.

Av det tidigaste kartmaterial som framställts över Ovansiljan kan inte med bestämdhet bedömas strukturen av Solleröns indelning. År 1676 upprättade lantmätaren Olof Schallroth en karta som anses som den ursprungligaste (se bild). Kritik riktades dock mot hans metoder och lantmäterichefen anklagade honom för oduglighet och avsatte honom sedermera. Professor John Granlund ansåg dock att kartan var tillförlitlig och vid utvärderingen menade han, att man ”möjligen kunde utläsa 16 gårdsprickar i Gruddbo”. Rent generellt verkar dock kritiken mot Schallroth vara berättigad och gårdarna tycks godtyckligt vara utplacerade mera som en markering av att bosättningar fanns. Av Schallroths karta kan inte utläsas antal hemman i Amundsarvet. Hela ön har på kartan fått ett bulligt utseende som föga överensstämmer med verkliga förhållanden. Med viss välvilja kan dock Norrviken och Igelsnäs lokaliseras.

Som kuriosa kan även nämnas att från skattelängder åren 1673 - 1641

Jacob Torstlunds karta från år 1729 visar Solleroön och en del av byindelningen och topografin överensstämmer bra med nutida kartmaterial.

redovisas byn Rannemyrgatan med 12 - 16 hushåll. Namnet finns sedan inte alls i längderna och har tydligen upptagits i Bodarna. Under 1600-talet försvann även byarna Vickelsbyn till Utanmyra och Småjönsbo till Bodarna.

Amundsarvet redovisas sparsamt i skattelängderna under 1600-talet. Byn tycks ha kvar sin status fram till år 1610 med 23 hemman men redan 1620 minskas antalet till 21 för att redan 1627 begränsas till 10 hemman. Möjligen kan missväxtår och befolkningsminskning förklara tillbaka gången. Även andra faktorer kan ha spelat viss roll. Bondelagsindelningen upphörde och skatten redovisades byvis av en fjädingsman. Även denne var i likhet med bondelagsmannen en betrodd person i bygden och erhöll en del fiskala uppdrag, d.v.s. skatteuppbörd och redovisning. Jordaböckerna ersattes med ett annat redovisningssystem med mantalskvarntillsyns- och boskapsskattelängder. Friberg

konstaterar, att byavgränsningarna på Sollerön är osäkra och omöjliga att precisera. Minskningen av antalet hemman i Amundsarvet avgjorde troligen byns öde och den delades mellan Bengtsarvet och Häradsarvet. Från mitten av 1600-talet finns Amundsarvet inte längre i skattelängderna. Husförhörlängden från år 1667, som anses vara den säkraste dokumentationen från denna tid, visar att Amundsarvet upphört att existera som by eftersom den där saknas helt.

En senare karta från år 1729 över trakten kring "Sion Sillian", upprättad av Jacob Torslund och som visar ön med naturlig sträckning sett även efter nutida jämförelser, upptar ej heller Amundsarvet men väl en del andra bynamn, bl.a. finns "Rullit" angivet för Rullbo.

Varför försvann då Amundsarvet efter att ha vunnit status som en av de mest betydande byarna på Sollerön och med en central belägenhet mitt på ön? Med största sannolikhet finns svaret att söka i flera samverkande orsaker som spelade in - missväxt och befolkningsminskning, öns osäkra byavgränsningar, myndigheternas krav på annorlunda skatte- och befolkningsregistrering m.m. Även Sollerön som med den tidens begrepp ansågs som en relativt rik jordbruksbygd, drabbades av de förändringar som utveckligen krävde. Muntlig tradition förtäljer att planer en gång fanns att placera den nya kyrkobyggnaden på Kråkbacken som är en av de högst belägna punkterna på Sollerön. Dessa planer vann dock inte gehör och kyrkan fick sin nuvarande placering i Häradsarvet. Om så inte hade skett hade måhända Amundsarvet kunnat återvinna något av sin förlorade ställning i bygden.

Helmer Nilsson